

A jós alakja a görög kulturális emlékezetben (PD-128917)
Részletes szakmai beszámoló, 2018. szeptember 1. – 2022. október 31.

A kutatás előrehaladása

A kitűzött célok lényegében teljesültek (a vállalt kéziratok elkészültek), de a kutatás szakaszait nem sikerült a munkatervben vázolt időhatárokon belül lezárni. A felmerülő problémákat és a kutatást akadályozó tényezőket a következőkben foglalom össze:

1. A Melampus-monográfiával kapcsolatos kutatás során a feldolgozandó anyag mennyisége jelentősen bővült. Előre nem tervezett kérdések és újonnan felmerült források:
 - A Melampus-alak és a marharablás-történet folklór-beli párhuzamai és a görög hősepika előtti története, ideértve a testvérpár-motívum indoeurópai gyökereit. Ez a görög epika eredetével, a mitikus hagyományok Homéros előtti történetével kapcsolatos szakirodalom alaposabb tanulmányozását tette szükségessé, ami az eredeti tervben nem szerepelt.
 - Részben az újabb szakirodalom alapján, részben abból kifolyólag, hogy a mítosz történetének kutatását az ókor végéig kiterjesztettem, további, a munkatervben nem szereplő forrásokat kellett feldolgozni: Stésichoros töredéke (fr. 292 Davies–Finglass); Euripidész *Archelaos* c. drámájának egy töredéke (fr. 228a); Theophrastos, *Historia Plantarum* 9.10.4; Abdérai Hekataios *Aigyptiaka* c. művének töredékei (melyeket a tudományos közmegegyezés szerint a szicíliai Diodóros őrzött meg a *Bibliothéké* 1. könyvében); Kallimachos *Aitiájának* egy töredéke (fr. 54e Harder); a tibullusi korpuszban hagyományozott *Panegyricus Messallae*; egy herculaneumi relief (Herculaneum, Deposito Archeologico, inv. 88091); egy Párizsban őrzött kámeó (BNF Cabinet des Médailles, camée145a); Pseudo-Galénos: *Bevezetés avagy az orvos (Eisagógé é iatros)* 14.674.1 Kühn; Lukianos, *De imaginibus* 20; Alexandriai Kelemen, *Protrepticus* 2.13; Tertullianus, *Apológia* 21.27–31; egy Kr. u. 2. századi papirosttöredék (P. Köln VII 285); Sextus Empiricus, *Adversus mathematicos* 1.261; Porphyrios, *De abstinentia* 3.3.6; Oreibasios, *Collectiones medicae* 7.26; Nazianzi Gergely 4. beszéde (Julianus elleni 1. invektíva, PG 35.609–612); Libanios, *Orationes* 13.47; Christodóros epigrammája egy Melampus-szoborról (*Anthologia Palatina* II.243–245); Nonnos, *Dionysiaka* 47. ének.
Ezek között vannak rövidebb, néhány soros töredékek, de hosszabb, akár több száz soros szakaszok is. Ez utóbbiak feldolgozása és a velük kapcsolatos szakirodalomban való tájékozódás miatt jelentősen meghosszabbodott az az időszak, ami alatt a Melampus-monográfiával foglalkoztam.
 - Egyes forrásokról tudtam korábban is, de jelentősebbnek bizonyultak, ezért alaposabb elemzésnek vettem alá őket. Ezek: az argosi Akusilaos (idézi Apollodóros, *Bibliothéké* 2.2.2); Pindaros, 4. pythói óda; Bakchylidész, fr. 4.; Eudoxos, fr. 313; közép- és újkomédia-szerzők töredékei (Alexis, Theophilos, Diphilos); sikyóni felirat (Kr. e. 4. század); orchomenosi felirat (Kr. e. 4. század); Vergilius, 6. *ecloga*; Cicero, *De legibus* 2.33; a Vitruviusnál és a Paradoxographus Florentinus által hagyományozott epigramma; Ovidius, *Metamorphoses* 15.322–328; Strabón 8.3.19; Eustathios kommentárjai.

Az újonnan felmerült ill. fontosabbnak bizonyuló források megismerése és elemzése azzal is járt, hogy a könyv eredetileg elképzelt struktúráját többször is újra kellett gondolni.

2. Míg a Melampusszal kapcsolatos nemzetközi szakirodalom jobbra követhető, a jósokról és jóslásról szóló folyamatosan bővülő, és különösen a legfrissebb publikációkhoz való hozzáférés jelentős mértékben ütközik akadályokba. Az ismert magyarországi könyvtári viszonyok közti kutatást a pandémia nyomán hozott intézkedések tovább nehezítették, és bár az internetes források köre bővült, fontos kiadványokhoz így sem tudtam hozzáférni. A külföldre utazás még 2021 nyarán is nehezen volt megszervezhető a kiszámíthatatlanul változó beutazási szabályok és korlátozások miatt, így legkorábban 2022 nyarán tudtam külföldi kutatómunkát végezni (3 hetet töltöttem a Heidelbergi Egyetem Klasszika-Filológia Tanszékén). Egy görögországi utazást, amelynek során néhány napos könyvtári kutatómunkát végeztem Athénban az American School of Classical Studies könyvtárában, és meglátogattam a Melampus-mítosz ókori emlékhelyeinek egy részét (Argos, Lousoi, Pylos), még a pandémia előtt, 2020 január-februárjára sikerült megszervezni.
3. Az NKFIH engedélyével a teljes állásnak számító kutatómunka mellett félállásban tanítottam a Pécsi Tudományegyetem Klasszika-filológia tanszékén. A pandémia kezdetekor a tanítással kapcsolatos terhek is megnövekedtek, és a projekt meghosszabbításának időszakában, 2022 februárjától a teljes állás elfoglalása nyomán a tanítási óraszámom megduplázódott. A munkaterv, úgy vélem, csak a tanítási terhek (és a járvány okozta kivételes körülmények) nélkül lett volna 3 év alatt maradéktalanul teljesíthető. Így a kérelemre megkapott hosszabbítás ideje alatt is csak igen fesztett munkatempóban lehetett a munkát elvégezni.
4. A pályázat beadásakor folyamatban voltak korábban elvállalt feladatok, amelyeknek elvégzése a pályázati projekt idejébe is átvitt, ám vállalt kötelezettségeimet nem halaszthattam a projekt befejezése utánra. Ezek: a Seuso-kincs ikonográfiáját kutató projekt a Nemzeti Múzeum égisze alatt, ill. a Kárpáti András által vezetett kutatás a dithyrambosról. E más irányú munkákat igyekeztem minél inkább a projektben vállalt feladatokhoz igazítani, tanulságaikat felhasználni. Ennek eredménye a Melampus-hagyomány szempontjából fontos forrásról, Bakchylidész 4. paiántöredékéről írt 21 oldalas tanulmányom („Ragyogó dal a ragyogó istennek: mítoszbeszélés Bakchylidész 4. paiántöredékében” in: Kárpáti A. (szerk.), *A görög költészet elkallódott műfajai. Líra, zene, tánc az archaikus-klasszikus korban*. Bp. Gondolat 2022)
5. A munkatervben rögzített munkameneten változtatott a projektidőszak elején érkezett felkérés egy Hérodotoszról szóló előadásra a Szépművészeti Múzeum Antik Gyűjteménye részéről, ami miatt a Hérodotoszról szóló tanulmányhoz szükséges kutatómunkának egy részét 2018 őszén végeztem el, melynek következtében az akkora tervezett munka elvégzése későbbre tolódott.

Mindezen nehézségek ellenére a kutatási projektet lényegében sikerült befejezni.

Az eredmények bemutatása

I. A Melampus-monográfia (magyar és angol változat)

A két kézirat elkészült.

A magyar kézirat állapota:

- 342 oldal, amelyből a törzsrész (szöveggyűjteményt, bibliográfiát, képjegyzéket, tartalomjegyzéket, mutatót nem számítva) 285 oldal.
- A felkért szakmai lektor részletes véleménye 2023. január közepére várható.
- A képek közzétételének kérelmezése és a térkép elkészítése folyamatban van.

Az angol kézirat állapota:

- A törzsrész terjedelme 220 oldal.
- Anyanyelvi lektornál van, várhatóan 2023 elejéig.

A magyar könyv, a terveknek megfelelően, szélesebb közönségnek készült, ezért a következőkben különbözik az angoltól:

- a bevezetés hosszabb, amennyiben kitér a jósra mint vallástörténeti jelenségre, a görög jósok kutatástörténetére és a mítoszfogalom problémáira
- a kutatástörténeti összefoglalás bővebb: részletesebb magyarázattal szolgál a mítoszértelmezési iskolákról és az ide tartozó legfontosabb alapfogalmakról
- a források elemzése annyiban bővebb, hogy számos irodalom- és kultúratörténeti tudnivalót a főszövegben részletesen kifejtek.

Szerkezetüket tekintve is különböznek: az angol kézirat egyszerű kronológiai rendet követ, míg a magyar könyv tematikus csoportosításon belül érvényesíti a kronológiát.

Az angol könyvben Függelékneként szerepelnek a következők:

- Melampus neve
- Az argosi hármass királyság
- Melampodida genealógiák
- Jósok az Odysseiában

A magyar könyv szerkezete

1. Bevezetés: a könyv megírásának hármass motivációját fejtettem ki: 1) a mitikus alak iránti érdeklődést; 2) a jós mint valóságos jelenség és mint mitikus szimbólum, ill. ezek összefüggése kutatásának szándékát; 3) a görög és római mítoszmesélés működésmódjának megfigyelését. A 2) és 3) pontban megnevezett kutatási célokat a kutatástörténet összefüggésébe helyeztem, és a következő alfejezetekre tagoltam:
 - a. Jósok a képzeletben és a valóságban
 - i. Induktív és intuitív jóslás: a hagyományos felosztás és ennek kritikája
 - ii. Sámánizmus: a fogalom problematikus volta és használhatósága
 - iii. Poliszvallás: a fogalom mint a jósok kutatásának akadályozó tényezője
 - iv. „Mentalitás” és társadalmi szerep: A 20. század második felében kibontakozó irányok az antik jóslás kutatásában
 - v. A jós sokoldalúsága: a legújabb vallástörténeti megközelítés a vallástörténeti jelenségek változó jellegére és több szimbolikus rendszer egyidejű jelenlétére helyezi a hangsúlyt. Ebbe illeszkedik a jós „polimorf” jellege, amely a könyv elemzései nyomán is kibontakozik.
 - b. Mítosz és mítoszértelmezés: a mítoszfogalom posztstrukturalista kritikájából kiindulva vázoltam a magam munkahipotézisét a mítosszal és a mítoszértelmezés lehetőségeivel kapcsolatban
 - c. A könyv szerkezete: megindokoltam a forráselemzéseket tartalmazó törzsrész struktúráját
2. Törzsrész: Forráselemzések. A forrásokat tematikusan rendeztem el aszerint, hogy Melampusnak melyik történetét meséli el, ill. milyen kulturális vívmányt kapcsolnak hozzá. Mindegyik szakaszt rövid összeggel zártam le.

a. A phylakéi marharablás története:

- *Odysseia* 11. ének: bemutatom a mítosz „őstörténetét”, vagyis az archaikus epikát megelőző lehetséges fázisait, az *Odysseia*-szakasz valószínű forrásait
- *Odysseia* 15. ének: kitértem két motívum, a „trójai Helené-motívum” és az testvérpárok mitológemájának elemzésére, továbbá az Melampus Argosba költözésének jelentőségére
- Pseudo-Hésiodos, *Nőkatalógus*: elemeztem Melampus hērósszá formálásának eszközeit
- Korinthusi kratér: az egyetlen képi ábrázolás, amelynek esetében felmerül a Melampus marharablásaként való azonosítás. Összehasonlítva más marharablás-történetek ábrázolásaival, a Melampus-értelmezés mellett érvelek.
- *Megalai Éhoiai*: az elemzés megerősítette azt a feltételezést, hogy ez a mű nem azonos az *Éhoiai* címen is emlegetett hésiodosi *Nőkatalógussal*, amennyiben egyrészt részletesebb elbeszélést közöl, másrészt tartalmaz olyan folklór-motívumokat, amelyek a *Nőkatalógustól* idegenek.
- *Melampodia*: a nagyon kevés töredékben fennmaradt eposzról annyi állapítható meg, hogy részletező beszámolót adott Melampus történeteiről, és valószínű forrása a későbbi elbeszéléseknek.
- Pherekydés: a mitográfus „logikus” elbeszélést alkot, amennyiben a történetelemeket nem hagyja motiváció nélkül. Számos népmesei motívumot tartalmaz, és látványosan különbözik az „epikus” Melampus-elbeszélésektől.
- Theokritos 3. idill: a költő szerelmi történetként értelmezi át Péró és Bias házasságát, Melampust pedig a bukolika világába helyezi.
- Kallimachos: azon feltételezés ellen érvelek, amely szerint az *Aitia*-töredék Melampus marhalopás-történetét tartalmazza.
- Apollónios Rhodios, *Argonautika*: a sikeres Melampus nézetem szerint nem illeszkedik az eposz tragikus sorsú jósainak sorába, ezért szerepel csak mint múltbeli alak. Az *Odysseia*-ban implicit problémát (hogy ti. a hősök nem tudhatnak a jövőről) Apollónios nyíltan fogalmazza meg Phineus kapcsán.
- Propertius: tárgyalom a szakasz hovatartozásának kérdését (a 2.3. vagy 2.4 elégiához tartozik-e). Melampus fogsága a *servitium amoris* előképe.
- Apollodóros: az Iphiklos meggyógyításáról szóló elbeszélést összevettem a Pherekydés-féle változattal. A szerző több hagyományt fűz össze az elbeszélésében.
- Pausanias (Pylos): egy Pylos területén található barlang kapcsán emlékezik meg a szerző a phylakéi marhákról, és egyedülálló módon kommentárt fűz hozzá, amely arról árulkodik, hogy ez a történet kevésbé volt érthető (használható) későbbi generációk számára.
- Eustathios: több forrást használ föl; csak nála maradt fenn egy olyan részlet, amelyikből arra lehet következtetni, hogy egy mára elveszett epikus költemény hosszan tárgyalhatta Melampus és Néleus viszályát.

b. A Proitida-mítosz és a helleboros nevű gyógynövény felfedezése:

- A pseudo-hésiodosi *Nőkatalógus* töredéke kapcsán mutatom be a mítosz azon eleme körüli tudományos vitát, hogy melyik isten haragja következtében örültek meg a lányok.
- Két archaikus kori feltételezett Proitida-ábrázolás arra mutat, hogy az érdeklődés középpontjában itt a lányok büntetése és szenvedése, és nem gyógyulásuk mikéntje áll.
- Az argosi Akusilaos-töredékkel kapcsolatban vitatom, hogy belőle egy „tirynsi” változat létre lehetne következtetni.

- Pherekydés: a két történetet logikusan fűzi egymáshoz, de nem alkot egységes Melampus-figurát.
- Pindaros 4. paiánjáról hosszabb elemzést adok, vitatva a kutatás eddigi következtetéseit, és azt vetem föl, hogy Melampus itt jelenik meg először tragikus szereplőként, aminek nincs a hagyományban folytatása. Pindaros 4. pythói ódájának részletét is itt tárgyalom.
- Bakchylidés 11. epinikionja a Proitida-történetet beszéli el Melampus nélkül. Új (és saját, korábban megfogalmazott nézetemhez képest is más) magyarázatot adtam erre a kihagyásra.
- Hérodotos 9. könyvbeli rövid elbeszélése mutatja be Melampust először üzleties gondolkodásúként, ami összecseng az 5. századi forrásokból ismert, jóssokkal szembeni gyanakvó attitűddel. Vitatom, hogy ez a szakasz érv lehetne egy „argosi nők”-mítosz feltételezése mellett.
- Euripidés *Archelaos*-törredéke arra mutat, hogy a gyógyítástörténet szilárdan kötődött Proitoshoz, és mint argosi történet, az argosi királyi családfában érdekelt makedónok számára is fontos volt.
- Képi ábrázolások: A lucaniai vázakép mutatja Melampus déli-itáliai ismertségét, és azt, hogy a Proitida-történettel összefüggésben lehetett a misztériumokhoz és Dionysoshoz való kötődése. A másik vázakép (a szicíliai kratér) hasonló összefüggésben, de még hangsúlyosabban mint purifikátort ábrázolja a jóst. Tárgyalom a vitatott azonosítású berlini rhyton ábrázolását is. A xanteni üveggemma és a két párizsi kámea az említett purifikációs értelmezés jegyében születtek, de ikonográfiailag nem a szicíliai vázaképet követik, önálló koncepció szerint ábrázolják a mítoszt. Ugyanez igaz a herculaneumi domborműre. A több képen megjelenő kést, illetve a Proitidák két képen előforduló rövid frizuráját lány-beavatási szertartásokhoz kapcsolódó hajvágással hoztam összefüggésbe.
- Több forrás megemlékezik egy arkadiai forrásról, amelybe a hagyomány szerint Melampus a tisztítószertartásban használt szereket öntötte (Eudoxos, Vitruvius, Ovidius, Plinius, Paradoxographus Florentinus, bizánci Stephanos): elemzem ennek hagyományozását és összefüggését a lousoi-i emlékhellyel.
- Külön-külön tárgyalom azokat a forrásokat, amelyek Melampust és a Proitidák meggyógyítását a helleboros nevű gyógynövény felfedezéséhez kapcsolják (Theophrastos, Plinius, Dioskoridés, Galénos, Oreibasios). Ebből kiderül, hogy Melampus hírneve ebben az orvosi-farmakológiai hagyományban maradt fenn, kihatva modern kori értelmezésekre is (mint pl. Samuel Hahnemanné).
- A közép-és újkomédiaszerzőknél kibontakozó Melampus-kép a velük részben egykorú vázaképekkel ellenkező módon a jóst sarlatánként, hozzá nem értő orvosságos emberként mutatják be.
- A sikyóni felirat azt mutatja, hogy bizonyos, Pausaniasnál fennmaradt hagyományoknak klasszikus kori előzményei vannak. Sikyónnak is érdeke lehetett egy emlékhely révén az argosi mitológia fontos történetéhez kapcsolnia saját mitikus múltját.
- Kallimachos Artemis-himnusza kapcsán egyrészt vitatom, hogy e négy sor érv lehetne egy „eredeti” tirynsi mítoszváltozat mellett, másrészt rámutatok Arkadia és Argos fontosságára a Ptolemaiosok számára.
- A szicíliai Diodóros változatát (aki argosi nőkről beszél és Anaxagoras idejére helyezi a történetet) a szerző kronológiai érdeklődésével és rendteremtő szándékával magyarázom.
- Vergilius 6. eclogája nem emlékezik meg Melampusról, de a Proitida-történetnek minden más költői feldolgozáshoz képest mélyebb értelmezését adja.
- Apollodórosszal kapcsolatban tárgyalom a szerző sajátos stílusát és azt az eljárását, amellyel több mítoszváltozatot egy történet különböző fázisaiként mutat be.

- Pausanias adatai különböző peloponnésosi emlékhelyekről megerősítették azt a benyomást, hogy a Proitida-mítosz fontos eszköze volt annak, hogy peloponnésosi városok (Spártával szemben) Argossal való kapcsolatukat fejezzék ki.
- A kölni papirusz (VII 285) túl töredékes ahhoz, hogy biztosak lehessünk abban, hogy a Proitida-történetet meséli el, ám ha a papirusz valóban ezt tartalmazza, a sorok dramatizált változatra utalnak. A Servius-kommentárok megjegyzései is arra engednek következtetni, hogy több Proitida-feldolgozás lehetett forgalomban a császárkor első századaiban, amelyek nem maradtak fenn. (Ahogyan a Theokritosnak tulajdonított *Proitides* c. mű is elveszett.)
- Sextus Empiricus őrizte meg azt a datálhatatlan adatot, mely szerint egy, az Asklépiadáról szóló műben Asklépios gyógyította meg a Proitidákat – ez beleillik abba a képbe, amely szerint a történet az orvos-mitológia része volt.
- Ailianos azt példázza, hogy a haragvó isten kiléte is (nála Aphrodité) másodlagos eleme a mítosznak.
- Az egyik legkülönlegesebb verzió Nonnos *Dionysiaka* c. monumentális eposzának 47. énekében található: a költő több változatot gyúr egybe és teszi így a történetet Dionysos görögországi „triumfusának” részévé.
- A scholionok és Eustathios kommentárjai arról tanúskodnak, hogy ez a történet jóval ismertebb volt, mint a phylakéi marharablás.

c. Melampus jóssá válása

Tárgyalom a *Megalai Éhoiai* és Apollodóros változatát, ill. Plinius közlését, továbbá Porphyrios értelmezését, aki egyedülként helyezi filozófiai kontextusba Melampus azon képességét, hogy értse az állatok nyelvét. Két császárkori utalás (Lukianos, Galénos) alapján úgy tűnik, e képességet kiváló hallásként értelmezték újra. Apollodóros elbeszélése és Plinius véleménye is arra utal, hogy a füleket tisztára nyaló kígyók szimbolikáját nem értették.

d. Dionysos kultuszának meghonosítása és a misztériumok bevezetése Hellasba

Hérodotos, az abdérai Hekataios és a szicíliai Diodóros őrizte meg azt a hagyományt, amely szerint Melampus Egyiptomból tanulta és vezette be Hellasban Dionysos tiszteletét. Ehhez kapcsolódóan bontakozik ki egy Orpheushoz hasonló, misztérium-alapító és költő Melampus alakja, akit keresztény szerzők (Alexandriai Kelemen, Tertullianus) mint hamis prófétát és csalót támadnak. Felvetem, hogy ezek a hagyományok Dél-Itáliához kötődhetnek, ahol – a vázaképek tanúsága szerint – Melampus tekintélyes bölcsként jelenik meg.

e. Melampodida genealógiák

A Melempus-leszármazottak családfája több változatban maradt fenn (*Odysseia*, *Nőkatalógus*, Stésichoros, Pherekydés, Pausanias, Eustathios). Különböző peloponnésosi (argosi, korinthosi, olympiai) ill. akarnaniai jóskok Melampushoz kapcsolása arról a törekvéstről árulkodik, hogy e poliszok mitikus múltjukat Argos prominens jóscsaládjához igyekeztek kötni. Ennyiben a genealógiai fabrikáció a Proitida-történet mellett egy másik útja volt annak, hogy e területek Argoshoz kapcsolódjanak.

f. Egyéb kontextusok

- Két szobor narratív kontextus nélkül: itt tárgyalom az olympiai Zeus-templom oromcsoportjának egyik jósalakját, akit Erika Simon Melampusként azonosított, ill. azt a konstantinápolyi szobrot, amelyet Christodóros, egy Kr. u. 6. századi költő egyik epigrammája örökített meg.

- Szentélyalapítások: a kultuszalapítás mint a jósök és jósdák egyik fontos funkciója Melampushoz is kapcsolódik. Bakchylidész 4. töredéke az asinói Apollón-templom alapítását köti hozzá, Pausanias a tegeai Athéna-templom alapításáról tudósít, egy kései lexikonszócikk (Hésychios) pedig az argolisi Akrón hegyen létesített Artemis-szentélyről számol be. Mindez jól illeszkedik abba a képbe, amelyet Argos „mito-politikai” programjáról más források alapján már felvázoltam.
- A híres jó / a csaló: egyes szerzők (Cicero, a *Panegyricus Messallae* költője, Plinius, Libanios) Melampusra egyszerűen mint híres jóra utalnak (neves jósök között sorolják föl, vagy hasonlatban mint ilyenre utalnak rá). Nazianzi Gergely ugyanezt teszi, csak negatív előjellel: Melampus a legnagyobbak közé tartozik, csak éppen ravaszsága és álnoksága emeli őt a többiek fölé.
- Melampus mint ős-orvos ill. állatorvos: az egyik legmarkánsabbnak tűnő hagyomány, amely összefüggésben van a Proitida-történettel és a helleboros felfedezésével, Melampust mitikus ős-orvosnak ill. ős-állatorvosnak tartja. Így jelenik meg a *Georgicában*, Columellánál, Pseudo-Galénosnál és Eustathiosnál, továbbá egy feltételezhetően őt ábrázoló pompeji freskón. Ebben az aspektusában Cheirónnal társítják (mint társa vagy mint tanítványa).
- Két, valószínűleg összefüggő forrás (Athénaios, Eustathios) említi meg azt a hagyományt, hogy Melampus találta fel a bor vízzel való keverését, ami a Dionysos-kultuszhoz való kötődésével lehet összefüggésben.
- Melampus kultusza: két helyen maradt fenn nyoma annak, hogy Melampus kultuszban részesült: a Kr. e. 4. századból származó feliraton az arkadiai Orchomenosból (amely a már többször említett argosi, Spárta-ellenes érdekszférába tartozik), és Aigosthenában. Ez utóbbi esetben arra mutat rá, hogy a korábbi szakirodalom megállapításai a kultusz régi eredetéről nem támaszkodnak szilárd bizonyítékokra, és emellett érvelek, hogy a kultusz a Kr. e. 4. századi polisszá alakulás egyik eleme volt.
- Melampus neve: két scholiasta őrizte meg azt a történetet, amelyik Melampus nevének aitionját adja. Ebben a fejezetben tárgyalom az újkori tudományos nézeteket is Melampus nevének jelentéséről.
- Statius *Thebaisának* 3. éneke azért kap külön fejezetet, mert teljesen egyedi módon bánik Melampus alakjával. Fittyet hányva minden korábbi mitikus kronológiának a Hetek thébai hadjáratának történetébe illeszti bele. Ezt a szakaszt (amely a szakirodalomban eddig kevés figyelmet kapott) részletesebben tárgyalom a római jóslás és a császárkori jóslással kapcsolatos viták tükrében.

3. Összegzés

Az összegzést az alábbi témák köré csoportosítottam:

- Itt tárgyalom összegzően azokat a szerzőket, akik Melampusnak két vagy három történetét is elmesélik (*Nőkatalógus*, Pherekydész, Apollodóros). Ezek közül az első töredékessége miatt nehéz megítélni, és inkább a két történet összekapcsolásának kronológiája szempontjából fontos. Pherekydész mindkét történetet logikusabbá formálja, ugyanakkor nem alkot egységes képet a jósról. Apollodóros beszámolójában viszont Melampus a minden tekintetben kompetens jó mintaképe, ami – összevetve más jós-alakokkal a *Bibliothékében* és figyelembe véve a szerző hellén-központúságát – arra mutat, hogy ez az elbeszélés a független görög jósök eszményét rajzolja meg, szemben a római állam jósök ellenőrzésére irányuló törekvésével.
- Argosi mitológia: áttekintem azokat az adatokat, amelyek arra mutatnak, hogy Melampus és a Proitidák története fontos szerepet játszott Argos mitikus ön-reprezentációjában és abban

a mitológia eszközeivel (genealógiák, történetmesélés) folyó vitában, amely a Peloponnésos különböző poliszainak és régióinak hovatartozásáról folyt Argos és Spárta között a klasszikus korban.

- A Melampus-mítosz császárkori és késő ókori alakulása: úgy tűnik, Melampus elsősorban a Proitida-történet és a hozzá kapcsolódó feltalálás-történet (a helleboros gyógyhatásának felfedezése) orvosi-farmakológiai szakirodalomban való meggyökerezése miatt maradt meg a görög-római emlékezetben. Ez tette lehetővé „történeti” értelmezését, azaz így válhatott az orvostudomány (egyik) alapítójává, és ez a felfogása köszön vissza több modern értelmezésében is. Ezzel egyidejűleg a misztérium-alapító Melampus emléke is tovább élt, amely abban hasonlít az előbbire, hogy szintén valós személyként hivatkoztak rá, csak éppen nem az orvostudomány, hanem a misztériumok egyik alapítójaként. Ez az aspektusa jelenik meg, negatív előjellel, keresztény szerzők műveiben. Alakja ugyanakkor élő és formálódó volt a Kr. utáni évszázadokban alkotó költők kezén is; különösképpen megmutatkozik ez Statius ill. Nonnos elbeszélésében. A marharablás-történet ugyanakkor, amint azt scholionok tanúsítják, háttérbe szorult, amit azzal magyarázok, hogy ez a szerepe (marhatolvaj) nem volt megfeleltethető teremtmény módra a tapasztalati valóságnak. A marharablás-történet szimbolikus értelme, amint azt Pausanias tanúsítja, elfelejtődött.
- Modern kutatástörténet
Kritikai áttekintést adok a Melampusról szóló szakirodalomról 1840-től (J. Eckermann könyve) a 2010-es évekig (S. Costanza tanulmányai). Rámutatok a történeti értelmezések (mint pl. M. P. Nilsson, H. W. Parke, E. Simon) csekély megalapozottságára, és felvázolom a Melampus-interpretációk összefüggését a Dionysos-Apollón ellentétpárról és az intuitív-induktív jóslás elkülönítéséről alkotott elképzelésekkel. Bemutatom, és kritika alá vonom az Iphiklos meggyógyításának történetéről született pszichoanalitikus értelmezéseket. Áttekintem a Proitida-történet értelmezéseit, melyek között különös hangsúllyal szerepelnek a rítus-alapú interpretációk (főként K. Dowdené). Ez utóbbi esetében vitatom a szakirodalomban elterjedt nézetet, amely szerint két, világosan elkülöníthető mítosz („Proitidák” és „Argosi nők”) kontaminációjáról lenne szó.

4. Szöveggyűjtemény

A törzsrészben tárgyalt források kronológiai rendben következnek egymás után. A szövegek jelentős részét saját fordításomban közlöm.

II. A történetíró mint jós – az ok-kutatás korlátai Hérodotosznál

A tanulmány elkészült. Az *Ókor* folyóiratnál közlésre elfogadták, és a 2023/2. számban fog megjelenni. A tervezettől csupán abban különbözik, hogy nem térek ki más történetírókkal való összehasonlításra, ehelyett Hérodotosznak az okokról és ok-tulajdonításról kimondott állításait és implicit következtetéseit elemzem mélyebben.

Az alábbi összefoglalásban csak az érvelésben kulcsszerepet játszó szakirodalomra hivatkozom, a zárójelben megadott puszta arab számok a *Historiae* könyv- és fejezetszámok. A tanulmány szerkezete:

1. Bevezetés: Hérodotos újszerű írói feladatra vállalkozott. Ezirányú szakirodalomra hivatkozva utalok műfaji előzményeire és hasonló műfajban alkotó kortársaira, ill. írói *personájának* több feltételezett mintájára.
2. A jós mint szerepminta: hivatkozva korábbi tanulmányaimra bemutatom, miért tekinthető a jós Hérodotos szerepmintájának, és ennek milyen korlátai vannak. Hérodotos írói magatartásának jós-aspektusai a következők:

- a. Kívülállás, pártatlanság: ez összefüggésben van Hérodotos utazásaival (Friedman 2006; Griffiths 2006), helyhez-nem-kötöttségével, és megmutatkozik a történetíró iróniájában is (Rutherford 2018).
 - b. Igazmondás a hatalommal, mások ellenkezésével szemben: ez éppúgy jellemző a „bölcsh”-alakokra (Bischoff 1932 és Lattimore 1939), mint Hérodotosra, aki kifejezetten jelzi, hogy mások nemtetszését vállalva áll ki amellett a nézete mellett, hogy Athénnek köszönhető a salamisi győzelem (7.139).
 - c. Médium-szerep: a jós nem a maga véleményét közli, hanem közvetíti. Hérodotos nem vindikál magának isteni ihletettséget, hanem az emberek közléseit közvetíti, ahogy egy programszerű mondatában ki is mondja: az ő dolga, hogy „elmondja, amit mások mondtak” (*legein ta legomena* 7.152.3). (Ennek a szakasznak az értelmezése a szakirodalomban igen vitatott.)
 - d. Az ok kutatása: a görög gondolkodásban a válsághelyzetek arra indítanak, hogy a közösség (vagy egyén) kiderítse, mi áll a háttérben. Az okok felderítése hagyományosan a jós feladata. A múlt megismerésének egyik fő motivációja ilyen módon a hibák, bűnök feltárása (Assmann 1999). A perzsa támadás is olyan válsághelyzet, amelynek az okait meg kell keresni.
3. Ezek az aspektusok összefüggenek egymással; közülük kettőre irányítom a figyelmet: az ok-keresés feladatára és a médium-szerepre, ill. ezek ellentmondására.
- a. Az *aitia* jelentése: a fent (d. pontban) kifejtetteknek megfelelően Hérodotos követi a jós ok-keresésének logikáját: hibát, hibáztatandó személyt keres (Myres 1953; Immerwahr 1956). Világos ez a *prooimion*-ból és az egész művön végighúzódo jogtalanság-megtorlás logikából, ami mind isteni szinten (bűn és büntetés), mind emberi szinten (sérelem és bosszúállás) érvényesülni látszik. Ez irányú következtetései sokszor explicitek (pl. 4.205), és annyiban is jóssá teszik Hérodotos, hogy – amint erre kutatók már rámutattak, pl. Kindt 2003; Corcella 2013 – a múltbeli analógiák felmutatásával előre jelzi (figyelmeztet), hogy a nagy birodalmak (az ő korában: Athén), ha túllépnek egy határt, bukni fognak.
 - b. Sors: Hérodotos sokszor jelzi, hogy bizonyos események azért következnek be, mert így „kell” történniük. Ez a hérodotosi világkép másik, „amorális” oldala (Harrison 2000, De Ste. Croix 1977), amelyben nem érvényesül az *adikia-diké* elve, nincs nyilvánvaló magyarázat. Erre utalnak Solón szavai az „irigy és zavaros” istenről (1.32.1), és a narrátor megjegyzése arról, hogy „az emberi boldogság sosem marad ugyanott” (1.5.4). Ez az ok-tulajdonítás részben követi a jós-magatartást: emberfeletti okot feltételez, másfelől azonban kilép az előbbi (2.a) pontban kifejtett sémából.
 - c. Miután Hérodotos (ahogy 2.c. pontban kifejttem) nem isteni forrásból merít, hanem az emberek közléseire hagyatkozik, és a jós-szerepből következő médium-szerephez és pártatlansághoz ragaszkodik, az emberi motivációk és ok-tulajdonítások pluralitásával szembesül, és ellentmondásokba ütközik. Ezt három szöveghely alapján mutatom be:
 - i. A „perzsák” véleménye a háború eredetéről (1.3.2–4): a hellének a hibásak, mert az asszonyrablásért háborút indítani „ostobaság”. Ennek tanulsága, hogy az „ok” szubjektív (ami egyik embernek ok, a másiknak nem az).
 - ii. Argos-szakasz (7.148–152): több vélemény volt forgalomban arról, hogy az argosiak miért nem vettek részt a görög összefogásban. Hérodotos elhatárolódik attól, hogy ítéletet mondjon, és utal arra, hogy az argosiak

magatartásáról erkölcsi ítéletet hozni csak a viszonyaik mély ismeretében lehetséges.

- iii. Xerxés álma (7.5–18): miután Hérodotos 6 könyvön keresztül gyűjti a Xerxés-féle hadjárat okait, a 7. könyv elején ezeket egy perzsa udvari tanácskozás elbeszélésében rekapitulálja, és közli, hogy Xerxés nem akart hadjáratot indítani; erre egy álomlátás beszélt rá. A bölcs tanácsadó szerepében fellépő Artabanos le akarja beszélni a hadjáratról, ám a racionális érvek nem tudnak hatni az álomlátás okozta ijedséggel szemben. Artabanos csak akkor adja föl lebeszélési szándékát, amikor ő maga a király ruhájába öltözve és ágyában aludva maga is átéli az álomlátást. A szakaszt a szakirodalom eredményeire támaszkodva és azokkal részben vitatkozva (Pohlenz 1937, Reinhardt 1940, Immerwahr 1954 és 1956, Erbse 1992, De Jong 1999, Grethlein 2009) elemzem, és arra mutatok rá, hogy Hérodotos ezzel az elbeszéléssel az uralkodó jellemzésén túl a történeti események személyes, kívülálló számára hozzáférhetetlen motivációira irányítja a figyelmet, és ennyiben megkérdőjelezi a racionális ok-keresés sikerének lehetőségét.
4. Epilógus: Plutarchos a *De malignitate Herodoti* c. esszéjében azért támadja Hérodotoszt, mert nem foglal egyértelműen állást, és a sok vélemény közlésével rossz fényben tüntet fel egyes szereplőket. Hérodotos nem „jó történetíró” a császárkori szerző mércéje szerint. Ennek oka éppen a kívülálló-igazmondó-médium szerep, amely nem engedi, hogy Hérodotos a Plutarchostól elvárt értelemben „jó hazafi” legyen, és műve megfeleljen a *historia magistra vitae* elvárásainak (Koselleck 2003). Így, ironikus módon, Hérodotos abban is osztozik mitikus jós-elődeivel, hogy rosszindulattal, hazugsággal, haszonleséssel vádolják meg.

Hivatkozások:

- Assmann, J., *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. (ford. Hidas Zoltán) Budapest 1999. (*Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*. München 1992)
- Bischoff, H., *Der Warner bei Herodot*. Marburg 1932.
- Corcella, A. „Herodotus and Analogy”: Munson, R. V. (ed.), *Herodotus and the Narrative of the Past I–II*. Oxford 2013. II. 44–77.
- De Jong, I., „Aspects narratologiques des *Histoires* d’Hérodote”: *Lalies. Actes des sessions de linguistique et de littérature* 19 (1999) 217–275.
- De Ste. Croix, G. E. M., „Herodotus”: *Greece & Rome* 24 (1977) 130–148.
- Erbse, H., *Studien zur Verständnis Herodots*. Berlin–New York 1992.
- Friedman, R. „Location and Dislocation in Herodotus”: Dewald, C. – Marincola, J. (eds.) *The Cambridge Companion to Herodotus*. Cambridge 2006. 165–177.
- Grethlein, J., „How Not To Do History: Xerxes in Herodotus’ *Histories*”: *AJPh* 130 (2009) 195–218.
- Griffiths, A. „Stories and Storytelling in the *Histories*”: Dewald, C. – Marincola, J. (eds.) *The Cambridge Companion to Herodotus*. Cambridge 2006. 130–144.
- Harrison, T., *Divinity and History. The Religion of Herodotus*. Oxford 2000.
- Immerwahr, H. R., „Aspects of Historical Causation in Herodotus”: *TAPhA* 87 (1956) 241–280.
- Immerwahr, H. R., „Historical Action in Herodotus”: *TAPhA* 85 (1954) 16–45.
- Kindt, J., *The Delphic Oracle: A Poetics of Futures Past between History, Literature, and Religion*. Cambridge 2003.
- Koselleck, R., *Elmúlt jövő. A történeti idők szemantikája*. (ford. Hidas Z., Szabó M.) Budapest 2003.
- Lattimore, R. „The Wise Adviser in Herodotus”: *CPh* 34 (1939), 24–35.
- Myres, J. L., *Herodotus. Father of History*. Oxford 1953.
- Pohlenz, M., *Herodot. Der erste Geschichtschreiber des Abendlandes*. Leipzig–Berlin 1937.
- Reinhardt, K., „Herodots Persergeschichten”: *Gesittige Überlieferung* 1 (1940) 138–184.

III. Ikonográfiai tanulmány

A jók ikonográfiájáról szóló tanulmány jelentősen kibővült az eredetileg tervezetthez képest: nem csak Amphiaraios ábrázolásait tárgyalom. A jóstudás lehetséges képi megjelenítésének lehetőségeivel foglalkozom több mitikus jó ábrázolásain. A tanulmány öt, egyenként 3000–3500 szavas szakaszra tagolódik, melyek mind egy-egy jósról szólnak, és a Palladion Műhely *Polikróm* című tudományos rovatában jelenik meg online formában 2022 decembere és 2023 áprilisa között, öt részletben, kb. 3 hetes időközönként.

1. Amphiaraios: a tanulmány középpontjában az ún. Amphiaraios-kratér elemzése áll a fent megjelölt szempontból. A vázafestő három eszközzel is kifejezésre juttatja Amphiaraios jóstudását: egy további, az irodalmi forrásokban nem szereplő jósalak szerepeltetésével; előjelként értelmezhető, ill. a jók állatokhoz fűződő kapcsolatát szimbolizáló állatalakokkal; a jelenet hármasság ábrázolásával (múlt, jelen és jövő). Az első rész 2022. december 6-án jelenik meg: <https://www.palladion.hu/?p=19267>
2. Az olympiai Zeus-templom jósalakjai: az előző témához annyiban is kapcsolódnak, hogy részben éppen az Amphiaraios-kratér jó-ábrázolása az egyik érv az ülő alakok jósként való azonosítása mellett. Az azonosítások körül kibontakozott tudományos viták bemutatásán túl a két alakot az olympiai jósokról rendelkezésre álló egyéb (irodalmi, történeti, feliratos) források összefüggésébe helyezem.
3. Cassandra: Kr. e. 6. és 5. századi vázáképeken a trójai királynőt rendre (de nem mindig) ruhátlanul vagy hiányos ruházatban ábrázolják azokon a képeken, amelyeken Aias vele szemben elkövetett erőszakos cselekedetét jelenítik meg. A kutatásban vita övezi a jósnő meztelenségének értelmezését. Annak a lehetőségnek járok utána, hogy a ruhátlanság mennyiben értelmezhető a jóstudás kifejeződéseként.
4. Polyidos: egy Kr. e. 5. századi fehéralapos csészén a krétai királyfi, Glaukos feltámasztásának története látható. Egyfelől a jó és a gyermek testtartását és ruházatát elemzem (amelyeket a szakirodalom szívesen magyaráz beavatási sémák segítségével), másfelől a jósnak az alvilág szférájához, a halálhoz és újjászületéshez kapcsolódó aspektusát tárgyalom, amelynek a vázafestő részben a helyszín megrajzolásával, részben a kígyók megfestésével adott hangsúlyt.
5. Melampus: az *Anthologia Palatina* őrizte meg a késő-órkori (6. századi) költő, Christodóros epigrammafüzérét, amely a konstantinápolyi Zeuxipposz gymnasion szobordíszéről szól. Köztük szerepel Melampus szobra is. Azon a kérdésen túl, hogy tekinthető-e az epigramma valódi szobor leírásának, vagy fiktív ekphrasisszal állunk szemben, azt tárgyalom, hogyan fejezi ki a szobor leírása a bölcsesség és fontos mondanivaló (jóstudás, jóslat) képi megjelenítésének problémáját.

IV. Lexikoncikk

A vállalt lexikoncikk elkészült, egyenként átlagosan kb. 2000 szavas terjedelemben (Melampus, Jóslás a görög-római világban, Hérodotos, Amphiaraios), és megjelentek a Szépművészeti Múzeum Hyperión online enciklopédiájában.